

Diana STOLAC
Pedagoški fakultet, Rijeka

BOJE U STARIJOJ HRVATSKOJ FRAZEOLOGIJI I LEKSIKOGRAFIJI

U radu se govori o semantičkoj raščlambi naziva za boje u frazemima i izvan njih. Donosi se građa iz starije hrvatske leksikografije. Posebno se analiziraju sintagme u kojima se uspostavlja odnos *crno* : *bijelo*, gdje oznake boja ne odgovaraju denotativnim značenjima riječi *crno*, odnosno *bijelo* (tip: *bijelo vino* : *crno vino*).

Boja je »1. dojam što ga na oko ostavljaju različita zračenja od kojih se sastoji svjetlost; posebna kvaliteta takvih zračenja 2. boja s nijansama imenovana (žuta, crvena, plava, zelena, smeđa, crna, bijela) ili uspoređena (narančasta, ljubičasta)...«¹ Oba su ta značenja u stvaranju nazivlja za boje značajna.

Pod natuknicom boja u etimološkom rječniku stoji da je »stara slavenska riječ za boju bila npr. **mastъ*«. ² U rječnicima hrvatskoga jezika riječ *mast* nalazimo još u 19. stoljeću, najčešće paralelno uz turcizam *boja*, ili samo u složenicama. Autori rječnika ipak od tih dviju istoznačnica biraju jednu i u opisu značenja naziva za boje koriste samo jedan leksem. Bogoslav Šulek, na primjer, ima pod natuknicom *mast* zabilježeno da je istoznačnica *boja* vulgarna, a pod natuknicom *boja*, shodno tome, uputnica je na *mast*. ³ U 20. stoljeću rječnici taj leksem još uvijek bilježe, ali kao arhaičan ili uporabljan samo u jednoj struci i sl. ⁴

Bojama se bave mnoge struke, ali svaka sa svoga stajališta. Kemičare zanima molekularni sastav boje kao tvari. Oftalmolozi se bave osjetljivosti na svjetlost štapića i čunjića u mrežnici oka te odnosom svjetlosti, vida, oka i mozga. Psihologe pak za-

¹ Vladimir Anić. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1991. Ne navode se ostala značenja, jer se u ovome tekstu ne analiziraju fraze u kojima je riječ boja vezana uz neki drugi a ne vizualan podražaj, npr. *boja glasa*, *boja mirisa* i sl.

² Alemko Gluhak. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb 1993.

³ Bogoslav Šulek. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*. Zagreb 1874-1875, pretpisak: Zagreb 1990. Stoga je u Šuleka *chromatica* 'nauk o masti'.

⁴ Usp. V. Anić. *Rječnik...*, s. v. *mast*: '5. etiol. arh. boja putli'.

nima percepcija i djelovanje boje na čovjekovu psihu. Fizičari proučavaju boju kao frekvenciju titraja svjetlosti, tumače je kao razlaganje bijele svjetlosti u prizmatičan snop boja. Te znanstvene spoznaje koriste i likovni teoretičari: »Rastavljanjem sunčane bijele svjetlosti koja sadržava valove svih vidljivih frekvencija u neprekidnom spektru, kroz prizmu, dobiva se niz šarenih, spektralnih boja.«⁵ Likovni umjetnici govore o devet glavnih boja spektra. Jedan od nizova njihova imenovanja jest i ovaj, u *Pristupu likovnom djelu* Matka Peića: »crveno, narančasto, žuto, žutozeleno, zeleno, modrozeleno, cijanovo modriilo, indigo i ljubičasto«⁶ Premda je boju, dakle, moguće jednoznačno definirati valnom dužinom i frekvencijom, premda od 1930. godine postoje standardizirani kodovi za boje,⁷ ipak je u uporabi manje precizno imenovanje leksemima kojima je zajednički sem 'boja', a različiti semovi označavaju psiho-fiziološku stvarnost boje, tj. kromatski efekt boje.⁸

Hrvatski rječnici već za primarne boje navode veći broj leksema. Za akromatske bijelu i crnu, te kromatske crvenu i žutu donose samo po jedan izraz, ali za treću kromatsku boju imaju lekseme *plavo* i *modro* (često je variranje tih naziva u likovnim priručnicima, pa i u djelu jednoga autora). Sekundarne su boje narančasta, zelena i ljubičasta, dobivene miješanjem primarnih kromatskih, pa ih je lakše opisati u jednojezičnim rječnicima. Možemo usporediti semantički opis leksema *bijel*: »1. koji ima bijelu boju, boju snijega, mlijeka i sl.« i *ljubičast* »koji je boje ljubice, boje koja se dobiva miješanjem plave sa crvenom«.⁹ Takva mogućnost opisa značenja sekundarnih boja, odnosno navođenje primarnih čijim miješanjem one nastaju, koristi se još za opis narančaste. U oba opisa imamo i podatak o metonimijskom postupku u nastajanju naziva. Za zelenu to nije upotrijebljeno: »1. koji ima boju mladog ili neuvelog lišća, trave itd.«¹⁰

Nijansama koje nastaju miješanjem kromatskih primarnih i sekundarnih boja taj

⁵ Matko Peić, *Pristup likovnom djelu*, Zagreb ¹⁰1987, str. 115, prema eksperimentu Isaaca Newtona, koji je disperziju svjetlosti otkrio u 17. stoljeću.

⁶ M. Peić, *Pristup...*, str. 115 (na str. 132. umjesto modre ima plavu boju). Ton boje stupanj je svjetline odnosno tamnine neke boje. Zapravo se radi o različitim frekvencijama titraja svjetlosti, a ljudsko oko razlikuje oko 150 nijansi.

⁷ Conrad G. Mueller, Mae Rudolph i redakcija Time-Life knjiga, *Svjetlost i vid*, Zagreb, str. 116. U odjeljku »Šifre za boje« objašnjava se precizna nomenklatura boja koju je 1915. g. izradio slikar Albert Munsell. Riječ je o trodimenzionalnom prikazu boja u obliku drveta. Po tom se sustavu boja može jednoznačno obilježiti slovno-brojanom kodom, čime se danas služi svjetska industrija, prvenstveno tekstilna.

⁸ Usp. Johannes Itten, *Kunst der Farbe*, Zurich 1961, str. 20 i d.

⁹ V. Anić, *Rječnik...*

¹⁰ V. Anić, *Rječnik...*, s. v. *zelen*.

Usp. *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska - Matica srpska, Zagreb - Novi Sad 1967, s. v. *crn*: »1. koji je boje ugljena ili čađi (...) 8c. crna boja. - Sivo je između crnoga i bijeloga.« Da je rječnik dovršen, našli bismo vjerojatno isti primjer i s. v. *siv*.

je postupak vidljiv i u nazivlju: *žutocrven*,¹¹ *crvenožut*, *zelenožut*, *zelenoplav*; s toga stajališta nije proziran naziv *purpuran*, odnosno *grimizan*, pa je u uporabi i složenica *ljubičastocrven*. U već navedenu Peićevu popisu jedna od nijansi nazvana je riječju *indigo*, u drugih je autora umjesto indiga složenica *plavoljubičast*.

U nazivlju za nijanse dobivene daljnjim miješanjima još su češća variranja, a s tvorbenog stajališta to su složenice (*žutonarančast*, *žutosmed*) ili su primljenice iz drugih jezika, sa statusom književnojezične riječi, ali češće i neknjiževnojezične (*oker*, *cinober*; *drap*, *bež*) ili su opisne sintagme (*boja bijele kave*, *boja slonove kosti*).¹² Uređivanje toga dijela nazivlja potreba je i likovnih umjetnosti i leksikografije čiji su rezultati veći, višesveščani rječnici.

Vratimo se nazivlju za primarne i sekundarne boje. Problem nastaje kad pokušamo nazive za boje prevesti na druge jezike i dobivene lekseme postaviti u sintagme u kojima se u hrvatskome jeziku nalaze. Tada dobivamo neke ovjerene i neke neovjerene sintagme, npr. *white wine* – *black wine*. Autori dvojezičnih rječnika prepoznali su tu moguću zamku, pa s. v. *vino* odmah nude i »bijelo vino – white wine, crno vino – red wine«. Ostanimo kod toga primjera. Sveučilišni udžbenik o prehrani¹³ u odjeljku »Ocjenjivanje vina kušanjem« pojašnjava terminologiju pri kušanju: »S obzirom na boju, bijelo vino može biti gotovo bezbojno, svijetlozelenkasto, zelenkastožuto, svijetložuto, žuto, zlatnožuto, tamnožuto, smečkasto, smeđe i tamnosmeđe nijanse. Ružičasto vino može biti po boji crvenkasto, svijetlocrveno i rubincrveno, i svijetlih i tamnijih nijansi. Crno vino po boji može biti crveno, rubincrveno, granatcrveno i tamnocrveno do ljubičasto tamnocrveno...« Ili, svedeno na analizu nazivlja za boje koju je dao Vladimir Anić u *Glosaru za lijevu ruku*: bijelo je vino žuto, a crno – tamnocrveno.¹⁴ Da zapletemo još jače, dodajmo vinima npr. neke frazeme kao *plava kosa* (koja je žuta), *crna smokva* (= ljubičasta), *crno i bijelo meso*, *bijela kava*, ili *čuvati bijele novce za crne dane...*

Već tih nekoliko navedenih primjera otvara mnoga pitanja, a ovaj će članak pokušati odgovoriti samo na neka od njih. Kakav je odnos denotativnih i konotativnih značenja naziva za boje? Kakav odraz to ima na semantičku raščlambu? U kakvu je to odnosu prema simbolici boja? Pomažu li nam u tome značenja heraldičkih paro-

¹¹ Za rješenja pravopisnih problema u pisanju pridjevskih složenica, odnosno polysloženica usp. Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1971, pretisak: Zagreb 1990, str. 85–86.

¹² Opisne su sintagme vrlo česte u uporabi, ali su im značenja toliko neprecizna da ćemo se rijetko složiti koja je to nijansa npr. *plava boja neba*, *boja različka* i sl. (usp. bilješku br. 6).

¹³ Borislav Šimundić, Vlasta Jakovlić, Vinko Tadejević, *Prehrana – poznavanje namirnica s osnovama tehnologije*, Rijeka 1993.

¹⁴ Vladimir Anić, *Glosar za lijevu ruku*, Zagreb 1988, str. 15. Drugo je piće sa zanimljivim oznakama boja pivo. U udžbeniku navedenu u bilješci 13. pivo se dijeli na svijetlo (= žuto), tamno (= tamnosmeđe) i crno (=crno). U udžbeniku nema bijelog piva. V. Anić pak navodi bijelo pivo, koje je žuto; dok je po njemu svijetlo (*helles*) pedanterija; crno je pivo tamnosmeđe boje.

va? Jesu li nazivi za boje nekada posrednici za iskazivanje drugih značenja, npr. opreka (i kojih)? Ne smijemo smetnuti s uma ni kulturološku stranu. Također nas zanima i dijakronijski aspekt, tj. — rabe li se frazemi zabilježeni u starijoj hrvatskoj književnosti i leksikografiji u hrvatskom književnom jeziku i danas? I, konačno, kakve zahtjeve baština i suvremeno stanje postavljaju pred sastavljače jednojezičnih (jednosveščanih ili višesveščanih) hrvatskih rječnika?

Osim denotativnih značenja pojedinih boja posebno nas zanimaju sintagme u kojima se naziv za boje nalazi uz imenice, jer su već i uvodni primjeri pokazali da mnoge takve sveze u semantičkoj raščlambi pokazuju, osim očekivanih semova koje svaka sastavnica sintagme nosi, i dodatna značenja. Takve su sveze pridjeva i imenice u stručnoj literaturi negdje shvaćane frazemima, a negdje terminologiziranim/leksikaliziranim sintagmama, ali im postojanje dodatnih značenja nitko ne niječe.

U kontekstu tih lingvističkih problema valja pogledati kakvu nam pomoć u njihovu odgonetavanju nudi izvanjezična stvarnost. U *Rječniku simbola*¹⁵ analiziraju se i boje. »Bijela se boja kao i njoj suprotna crna boja može postaviti na dva kraja kromatske skale. Budući da je bijelo apsolutna boja koja nema drugih varijacija osim onih što idu od prigušenog do sjajnog, ona označuje ili odsutnost ili zbroj boja.«¹⁶ Bijelo je boja čistoće, djevičanstva, pa je razumljivo da je s time povezano i pozitivno vrednovanje bijele boje.

»Crno je u suprotnosti s bijelom, ali mu je po apsolutnoj vrijednosti jednako. Poput bijelog, može se smjestiti s obiju strana kromatske ljestvice, označujući na jednoj strani granicu toplih boja, a na drugoj strani granicu hladnih boja... U tom smislu podsjeća na značenje neutralnog, praznog bijelog i služi kao podloga analognim simboličkim slikama.«¹⁷

Bijelo i crno kao dobro i zlo nisu činjenice samo našeg svijeta u okvirima kršćanskoga svjetonazora. Slavska božanstva svjetlosti i tame nazvana su *Bjelbog* i *Crnbog*, a na Dalekom je istoku dvojnost crnog i bijelog općenito dvojnost svjetla i sjene, dana i noći, znanja i neznanja. U *Glosaru za lijevu ruku* Vladimir Anić kaže: »Boje ne teže da se izređaju u cijeloj paleti, nego repertoar riječi za boje teži opreci crno—bijelo. Samo značenje bijelo ili crno nije upravo ono što je takvo za razliku od svega što nije takvo, nego oprečno od.«¹⁸ Na tome se osniva velik broj ustaljenih sveza s bojama ili frazema (ne samo u hrvatskome jeziku): bijelo je svijetlo (*bijel kao snijeg*),

¹⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi)*, Zagreb 1989³.

¹⁶ *Rječnik simbola*, str. 40. Na sljedećoj stranici o simbolici bijelog još nalazimo: »Bijelo je boja čistoće, i u početku nije pozitivna boja što očituje da je nešto preuzeto, nego je neutralna, pasivna boja, pokazujući da ništa još nije ostvareno: takav je početni smisao djevičanske bjeline.« Također se navode riječi slikara Vasilija Kandinskog: »Bijela je boja, koju često smatramo ne-bojom ... poput simbola jednog svijeta gdje su sve boje, kao svojstva materijalnih supstanci, iščezle...« (str. 40).

¹⁷ *Rječnik simbola*, str. 76.

¹⁸ V. Anić, *Glosar...*, str. 15.

crno je tamno (*crn kao gavran*). Najbolje se to vidi u frazi *imati nešto crno na bijelom*, gdje je zbroj denotativnih značenja nedovoljan za razumijevanje značenje frazema: »imati pisanu potvrdu«, neovisno kojom bojom slova na kojoj boji papira. Bijelo i crno, dakle, mogu svoje izraze nuditi za iskazivanje opreka i onda kada bi sadržaji mogli biti i drugih boja. Jezična i izvanjezična stvarnost svjedoče i o drugim antonimnim značenjima koja se kriju iza opreke crno–bijelo. Bijelo je znak optimizma, dobra i ljepote (*čekati princa na bijelom konju*), a crno je boja tuge, pesimizma, nesreće i sramote (*vidjeti sve crno, predati se crnim mislima; imati crne namjere, crno se piše, crna duša, crn kao vrag; crni dani, crni petak; crn obraz*),¹⁹ jednom riječju: boja zla. Čak i onda kada nam se čini da je moguća supstitucija bijelog i crnog, pokazuje se da ipak postoje semovi koji unose razliku: *bijela vrana* i *crna ovca* imaju osnovni sem 'iznimka', ali je crna ovca 'negativna iznimka', dok je bijela vrana 'velika rijetkost, nešto vrlo neobično, veliki izuzetak'.²⁰

Neke od tih opreka koje pokrivaju izrazi *crno* i *bijelo* mogu biti kodirane i u manje jezične jedinice, npr. složenice. Tako u kalkovima bjelogorica (nj. *Nadelwald* – *Nadel* = igla, *Wald* = šuma) i *crnogorica* (nj. *Laubwald* – *Laub* = lišće, *Wald* = šuma), razumljivijim uz pogled u dijakroniju (*gora* = šuma), nose značenja 'šuma s lišćem i bez lišća = svijetla šuma' : 'šuma s iglama = crna, tamna šuma'.²¹

Drugo povezivanje crnog i bijelog može biti s funkcijom pokrivanja cijeloga spektra (i ne samo boja): *ne reći ni crne ni bijele*, dakle 'ne reći ništa', 'ne progovoriti'.

Boja ima svoju funkciju i u tabuiranju u jeziku: spoj boje i izraza za organ koji nikako ne može biti te boje nudi mogućnost leksikaliziranja sintagme. Tako su nastali npr. *bijeli bubrezi* (= testisi životinje). Isti postupak, ali bez tabuizirajuće komponente, nalazimo i u metaforičnoj sintagmi *crno zlato* (= nafta).

Metaforičnost nalazimo i u izrazima *zelembać* i *žutokljunac*, koji pokrivaju značenja 'neiskustvo' i 'nezrelost'. Dvije boje koje se u ovim riječima nalaze nisu povezane, nego je razlika u izboru boje u tome je li polazište metaforične slike nezrela biljka (otud zeleno) ili mlada životinja, ptica (otud žut kljun).

Posljednji su nas primjeri odmakli od crnog i bijelog, podsjetili ostalih boja i neodgovorenih pitanja u vezi sa sintagmama *bijelo vino* i *crno vino*, te *plava kosa*, na primjer. Prema Ittenu, žuto je zapravo gušća, materijalnija bijela.²² Žuto je boja svjetlosti i života, pa ne može potamnjeti. Kandinsky je to dobro uočio: »Žuto toliko teži svijetlome da tamnožutog i ne može biti. Stoga se može reći da postoji

¹⁹ Rječnici iz kojih je ekscerpirana građa donose zamjetno veći broj primjera s leksemom *crn*, nego *bijel*. U udžbeniku navedenu u bilješci 13. nalazimo još jednu zanimljivu antonimiju: bijelo je meso veće (svinjeći bijeli kare meso je I. kategorije), a crno manje vrijednosti (svinjeći prednji kare označava se kao crno meso II. kategorije).

²⁰ Usp. Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982.

²¹ Usp. Marija Turk, Leksički i semantički kalkovi u hrvatskome jeziku, *Fluminensia*, god. 5, br. 1–2/1993, str. 45.

²² Usp. Itten, *Kunst*..., str. 98.

duboka, fizička veza između žutog i bijelog.«²³ Možda nam to može pomoći u razumijevanju naziva *bijelo vino* za vino žute boje. *Crno vino* kao naziv za crveno pak možda bolje razumijemo znajući simboliku i odnos tih boja: »Crno pokriva trbuh svijeta gdje u velikoj bremenitoj tami djeluje crvena boja vatre i krvi, simbol životne snage. Stoga se crveno i crno često suprotstavljaju na osi sjever-jug, ili se, što izlazi na isto, crveno i crno pojavljuju kao dva supstituta.«²⁴

Što se tiče *plave kose*, neke odgovore možemo naći u *Rječniku simbola*, prema kojem je od svih boja plava najdublja, najmanje materijalna boja, boja nebeskog plavetnila, odnosno prema Kandinskom »svečana nadzemaljska ozbiljnost«, a sa žutom bojom sunca i zrele pšenice plava znači nadmetanje neba i zemlje.²⁵ Proizlazi to i iz para heraldičkih boja žuto-plavo, gdje je uspostavljen odnos zemaljskog aspekta žutog i nebeskog aspekta plavog. Dodamo li tome zlatnu boju, koju *Rječnik simbola* upotrebljava naizmjenično sa žutom, ne čudi nas da za kosu svjetlije i tamnije žute boje nalazimo sintagme *plava kosa* i *zlatna kosa*. Taj je posljednji frazem u starijoj hrvatskoj književnosti u različitim likovima, od Šiška Menčetića (»tko tebe pogleda sa zlatim kosami«) do npr. Ivana Bunića Vučića, (»svijetli prami«, »zlatne kosi«, »Od ovoga vlasa zlatna«).²⁶

Jedan od odgovora koje bi ovaj tekst trebao dati jest i kako su nazivi za boje i problematizirane sintagme zabilježeni u djelima starijih hrvatskih leksikografa. Prvi tiskani hrvatski rječnik svojom strukturom i veličinom ne nudi mnogo grade, ali donosi osnovno nazivlje.²⁷ Tako s. v. *color* odnosno *pigmentum* nalazimo *Farba* (nema leksema *boja*). Vrančić navodi sve osnovne boje, negdje i po dva naziva (*Modar, Plavv; Csarn, Vvran*), njihove glagolske i imeničke izvedenice (posebice apstraktne imenice), ali malo složenica i frazema (*Zlato-kofan; Xuto-mido*).

Među starim hrvatskim rječnicima posebno se izdvaja Belostenčev *Gazophylacium*, i to ne samo po broju leksema sa semom 'boja', nego i zbog sustavnosti uspostavljena nazivlja. Belostenčevi nazivi za boje navode se s. v. *Farba. (D:) Mafzt. (SCL.) Boja*. u popisu *Farb vszakojachkeh imena*. Polaznu skupinu čine osnovne (ili u prirodi najčešće) boje: *Bela; Cherna; futa, kakti jaycheni futanyek; Plava; Sziva, y Szura, merka; Modra nebefzka, neki plava govore, a neki to plava, to modra, ali morfzka; Zelena, Chertlena*. Sintaktičkim konstrukcijama može se iskazati neka posebnost boje: izrazita boja, npr.: *Bela zevszema; Chertlena chifzto, y kakti plamen;*

²³ *Rječnik simbola*, str. 828.

²⁴ *Rječnik simbola*, str. 77.

²⁵ *Rječnik simbola*, str. 510-511.

²⁶ Razradu stare metafore kosa - zlato i primjere usp. Josip Vončina, *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Split 1988, str. 138-140. Što se tiče starije leksikografije, ona navodi i žutu kosu, npr. »futo-lafzast. Auricomus, flavicomus, flavicomans« (Ivan Belsteneč, *Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb 1740, pretisak: Zagreb 1973).

²⁷ Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venetiis 1595, pretisak: Zagreb 1992.

Modra zevfzema kakti fiolicze; Zelena zevfzema; ili nijansa: Skuro zelena; Skuro cherlyena; Szivafzta. v. Chernokafzta; Bleda, belokafzta, ili machkinoga oka; Bleda, y zevfzema merfzka.

Neke boje Belostenec opisuje, često donoseći metonimijske slike: *Bela fsvetloga licza, y k-mleku fspodobna; Bela k fznegu fspodobna; Hergyava; Kofztanyeva, ili k-kofztanyu fspodobna; Kauranu fspodobna; Medu fspodobna; Mramorfzka; Narangyna, ili kakti zlato; Pepelnata; Selezna; Safranfzkoga licza; fzajava ('čađava'); Szreberna, t. j. k-fzrebru fspodobna; Vifnyovata; Vuchja, k-vuku fspodobna; Zlata, k-zlatu fspodobna.*²⁸

Zanimljiv je dio sustava naziva boja koji o boji ne daju nikakvih preciznih informacija, odnosno iz tih naziva ne saznajemo o boji ništa, npr. *Lepa, y kakti fiva; Sarka; Turobna; Vugodna; Naravfzka; Szteklena*; odnosno daje se samo oznaka trajnosti: *Obfztojecha. Sztalna (D.) fztavna : nefztalna.*

Ako pogledamo sintagme strukture *pridjev + imenica*, gdje je *pridjev* naziv za boju, nalazimo mnoge od kojih smo analizu i započeli. Premda je za grožđe boja navedena tek na kraju popisa (*Grozdje, 27. grozdje cherlyenkafzto, belo, cherno*), za vino je očito značajnija: *Vino, 3. cherlyeno, rumeno, rufzo, zlatoga licza (aurei coloris)*. Kada je riječ o kosi, s. v. *Lafzi. (D.) vlafzi, kofze*, nalazimo sintagme: *3. lafzi beli. capilli albi... 6. lafzi futi, zlatne kofze. crines flavi. 10. lafzi erjavi, (D.) cherlyene rufze kofze. capilli rufi. 11. lafzi rugani. (D.) kofze rude. capilli criski*, i dalje *Lafzi, koi ima cherne. (D.) czernovlafzt. Atricapillus, a, um; Lafzi, koi ima bele. (D.) Belakofzt, a, o.*

Važnost koju u 20. stoljeću imaju možda automobili, u Belostenčevo su doba imali konji. Stoga ne čudi razrađen sustav naziva za konje, posebice onaj temeljen na bojama: *2. Kony bel, Belec, fznefni, fzreberni kony; 5. Kony chyerlen, rigy; 6. Kony chern. v. Vran; 23. kony pegau. v. Piknyau; 30. kony rigy; 32. kony fzivecz; 33. kony uran, uranecz; 35. kony zlatafzt, Nazlatni; 36. kony zelen, zelenko. 2. jafbuchafzto zelen.*²⁹

U talijansko-latinsko-hrvatskome rječniku Ardelia Della Belle³⁰ s. v. *Colorare* naveden je niz istoznačnih glagola: *Maftiti, tim, tiofam. Omaftiti, Maaftim, tiofam. Farbati, bam, baofam. Bojadifati, fsem, aofam*. Dalje se pak upotrebljava samo osnova *maft-* za glagole (npr. *Tingere di color negro, bianco... Maftiti zarnom, illi bjelom mafti*, s mogućom sintaktičkom sinonimijom *Maftiti u zarno, u bielo...*), odnosno imenica *Maft*. Della Bellin se popis boja sastoji od dvočlanih i tročlanih sintagmi. Dvočlane sintagme označavaju osnovne i miješane boje i nijanse, a čine ih imenica *maft* i pridjev ženskoga roda (sa semom 'boja'), s neobaveznim redoslijem

²⁸ Ne možemo ne primijetiti da takav tip popisa boja danas susrećemo na sredstvima za bojenje kose i u ljubavnim romanima.

²⁹ Belostenčev je pristup gradi za leksikografe zanimljiv, npr. usred popisa jest pod brojem 31. *kony vodeni. Hippopotamus. mi.*

³⁰ Ardelio Della Bella. *Dizionario Italiano-Latino-Illirico*. Padova 1728.

dom članova (npr. *Xaarka mast*, *Mast ghizdava*). Tročlane sintagme označavaju nijanse, nazivi su nastali kao metonomije, a struktura im je *Mast na* + *imenica u akuzativu* (npr. *Mast na cicimak*, *Mast na gljubizzu*).

Osnovne su boje npr. *Bjela mast*, *Modra mast*, *zelena mast*, *Zargljena mast*, itd. Značenjsko područje crne boje pokriva (u ovome popisu i na drugim mjestima u rječniku) nekoliko istoznačnica (ili sličnoznačnica): *Zarna mast*, *Zarnomast*, *Zarnogaraft*, *Orlasti*, *zagaascenij*, *Vran*.³¹ Della Bella donosi i komparative i superlative pridjeva koji označavaju osnovne boje, npr. *Zarn* – *Zarnij* – *Najzarnij*; *Bio*, *Snjeexan* – *Bjegljij*, *Snjexanij* – *Najbjelij*, *Najfjnexanij*; *Xuut* – *Xucchi* – *Prixut*, *Najxucchi*.

Osim već navedenim tročlanim, nijanse se iskazuju i dvama tipovima dvočlanih sintagmi. U objema je nosilac imenica *mast*, ali je drugi član, pridjev ženskoga roda, izvedenica nekog naziva za boju (*Plavetna mast*, *Mast nabjela*) ili složenica naziva za boju i pridjeva *slichna* (*Mast srebrslichna*). Oba tipa mogu biti opis iste nijanse, npr. *Color d'oro... Mast naxuta*. *Mast zlatoslichna*.

Kad pogledamo sintagme s imenicama sa značenjem 'vino' i 'kosa', uočavamo vrlo male razlike u odnosu na današnje stanje. Vino može biti: *Bjeelo*, *Rufo*, *Rumeno*, *Zarno vino*; odnosno *Vino zargljeno*, *Vino rujno*, pa i *Plavo vino* (nažalost bez uobičajenog popratnog primjera iz literature). Nazivlje za boju kose još je razrađenije nego u Belostenca. Iz bogata popisa izdvajamo: *Capelli biondi... Xuute kofse*. *zlaatne kofse*. *zlaatne xizze*. Vezu žutog i plavog nalazimo malo dalje: *Biondo aggett... Plaav... Xut*; *Piu biondo... Plavij... Xucchi*.

Kao konji u Belostenca, tako volovi u Della Belle upućuju na kulturološke promjene. I taj se sustav temelji na bojama, bile one vidljive samo u sintagmama ili i u nazivima volova: *Voo cjarast*, *alliti cjaareni*. *Scjarogna*; *Zarni voo*. *markasti vo*; *Voo rumast*. *Rumenko*; *Voo bjelast*. *Bjelogna*; *Voo perast*. *Perogna*; *Voo medast*. *Medogna*; *Voo jelinaft*. *Jelinko*.³²

Kad se u ruke uzme Stullijev rječnik,³³ već sam broj od tridesetak izvedenica riječi bio ('bijel') potvrđuje činjenicu da je Stulli rijetko restriktivan prema svojoj građi. Tako je i leksik u vezi s bojama Stulli unosi bez jasnih kriterija. Za ilustraciju izdvajamo samo neke izraze za osobu crne kose, odnosno pridjeve koji je opisuju: *carnokos*, *carnovlas*, *carnovlasan*, *carnovlasast*, *carnovlasat*, *carnovlasav*. Prihvaćanje takva načina u suvremenoj leksikografiji rezultiralo bi stotinama natuknica samo za osnovne boje i njihove izvedenice, dakle tisućama natuknica za nazive

³¹ Zastanimo u tom nizu s. v. *Color olivastro*. *Nazarna mast*. *Illir. barb. Marka mast* (s. v. *Olivastro... Divja maslina*). U Stullijevu je rječniku (v. bilješku 33) ponuden niz: *Carnomanjast*. *Carnogarast*. *Carnuscast*.

³² A. Della Bella, *Dizionario...* s. v. *Bue*. U tekstu su samo dijelovi opisa natuknice, za ilustraciju donosimo dva opisa u cijelosti: *Bue tutto bianco*. *Bos albus*. *Voo bjelast*. *Bjelogna*. *gne*; *Bue di color di Cervo*. *Bos Cervinus*. *Voo jelinaft*. *m. Jelinko*. *ka*. *m*.

³³ Joakim Stulli, *Rjecsoslojxe Illirsko-Italiansko-Latinsko*. Dubrovnik 1806.

za sve boje i nijanse. Stoga nam je Stullijeva građa dragocjena, ali njegov leksikografski princip nije primjenjiv u izradi jednosveščanih i dvosveščanih rječnika hrvatskoga jezika, kakvi nam najviše nedostaju.³⁴

Osim naznačavanja nekih leksikoloških problema, ponudili smo građu i osnovu za izradu uputa za jednojezične rječnike (posebno jednosveščane, a posebno višesveščane), uputa za unos naziva za boje/nijanse, i elemente za proširivanje semantičkih polja koja denotati pokrivaju.

Na početku smo postavili pitanje rabe li se frazemi zabilježeni u starijoj hrvatskoj leksikografiji u hrvatskom književnom jeziku i danas.

Nedavno objavljena analiza Kanižlićeve frazeologije pokazuje da se »i u frazeologiji vidi da početak hrvatskog standardnog jezika započinje polovicom 18. stoljeća radom hrvatskih slavonskih pisaca«. ³⁵ Građa sakupljena u rječnicima i utkana u književna djela 17. i 18. stoljeća, i usporedba s današnjim stanjem, pokazuju da postoji značajna sličnost u frazeologiji, što (na ovoj razini) pomiče početke standardizacije.

COLOURS IN OLD CROATIAN PHRASEOLOGY AND LEXICOLOGY

Summary

This article deals with the semantic analysis of the terms for colours within phrases and standing alone. The author analyzes the old Croatian lexicography. The emphasis is on the syntactic constructions containing the relations black : white, in which the marks for colours are not correspondent to the denotations of the words *black/white* (e. g. *bijelo vino* : *crno vino* in Croatian vs. *white wine* : **black wine = red wine* in English).

³⁴ Zbog sličnoga razloga, te zbog koncepcije povijesnoga rječnika, nije za ovu prigodu ekscerpiran *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I–XXIII, JAZU, Zagreb 1880–1976.

³⁵ Ljiljana Kolenić, Frazeologija u Kanižličevim Molitvenicima, *Fluminensia*, god. 5, br. 1–2/1993, str. 161.